

## FILOZOFICKÉ ZÁKLADY IDEOLÓGIE SLOVENSKEHO ŠTÁTU<sup>1</sup>

TEODOR MÜNZ, Bratislava

MÜNZ, T.: Philosophical Grounds of the Ideology of the Slovak State  
FILOZOFIA 53, 1998, No 3, p. 155

The ideology of the Slovak state (1939-1945) was based on theology rather than philosophy - it was in fact Christian Catholic. The rise of the Slovak state was justified by God's will and the so called Christian nationalism was its defense against Italian fascism and especially against the nazism of the German national socialism. Its representatives proposed the so called Christian or even Slovak national socialism. One of the chief theoreticians of the Slovak state, Štefan Polakovič, understood, for example, the "leadership principle" as "Christian totalitarianism".

Ak mám hovoriť o filozofických základoch ideológie Slovenského štátu v rokoch 1939-1945, musím hneď na začiatku povedať, že táto ideológia sa len v ojedinelých prípadoch snažila preniknúť až k filozofii. Takmer vždy sa uspokojovala so svojim teologickým zdôvodnením, čo bolo dôsledkom špecifickej duchovnej klímy u nás v tých časoch. Jej svetonázorovým pozadím bolo totiž náboženstvo, kresťanstvo, takmer jednoznačne katolicizmus. Ideológiu slovenského štátu tvorili katolíci, kňazi, teológovia, ktorí boli často zároveň politikmi, ale aj laici, vedci, filozofi. Aj u nich malo však posledné slovo náboženstvo. Ovplyvňovalo teda aj filozofiu. Slová kresťanstvo, kresťanský patrili vtedy u nás k najfrekvencovanejším. Bola tu snaha riešiť základné problémy z kresťanského hľadiska, ba vtedy viac než inokedy. Nepochybne vieme aj o drastických výnimkách, najmä o konflikte politiky s náboženstvom. Ale o tom neskôr. Preto ak chceme pochopiť ideológiu Slovenského štátu, musíme sa zorientovať v odpovediach katolicizmu na otázky, ktoré vtedy hýbali životom na Slovensku. Z množstva problémov si vyberám predovšetkým problém nacionálny.

Prirodzene, tento problém nebol u nás za Slovenského štátu nový. Vtedy sa však dostal zvlášť do popredia, čo súviselo jednak so vznikom tohto štátu, jednak, a myslím, že ešte viac, s potrebou vyrovnávať sa s problematikou národného socializmu, ku ktorému sa Slovenský štát prihlásil ústami ministerského predsedu V. Tuku, Tisovho rivala r. 1940 a ktorý tu vyvolal veľkú, väčšinou nepriaznivú odozvu. Naši autori sa s ním vyrovnávali poväčšine tak, že akcentovali vlastné, kresťanské stanovisko, čo viedlo k potrebe dôkladnejšie si ho vyjasniť. V nacionálnej otázke sa totiž katolicizmus s nemeckým národným socializmom rozchádzal najviac. Ako napísal roku 1943 jeden z autorov diskutujúcich vtedy o nacionálnej otázke u nás, filozof J. Dieška, "príčina, prečo sa začalo u nás debatovať o ňom (t.j. o nacionalizme - T. M.) až po roku 1938, je podľa mojej mienky v tom, že slovenský národný život so všetkým svojim kresťanským

<sup>1</sup>Príspevok je rozšírenou verziou prednášky, ktorú autor predniesol v Historickom ústave SAV 20. 11. 1997.

charakterom dostával sa čoraz bližšie do úzkeho príbuzenstva, ba priam pod mocný vplyv cudzích ideológií, kde nesprávne hodnotenie národa je zjavné" ([1], 198). Dieška tu narážal na "totalitný" alebo aj "ekskluzívny" nacionalizmus, ako nazýval jeho nemeckú verziu. Slovenský katolicizmus však vtedy nekritizoval len nacizmus, ale aj komunistický internacionalizmus, liberalistický kozmopolitizmus a pod. Aj to ho teda nútilo vyrovnať sa s nacionálnou otázkou.

Katolicizmus principiálne nemal pozitívny vzťah k nemeckému národnému socializmu. Tento socializmus bol zvráteným výhonkom nacionalizmu, bol progermánsky a najmä pronemecký, rasistický, antislovanský a antisemitský, bol antikresťanský, forsíroval nemeckú národnú cirkev, odtrhnúť od Ríma a kresťanstva vôbec, hovoril o národnom náboženstve a bohu, dával nový obsah kresťanským termínom viery, nesmrteľnosti, dedičného hriechu, zavádzal nové sviatky, za právo pokladal len to, čo prospievalo nemeckému národu, zavrhoval všeľudskú kresťanskú lásku a bol v každej súvislosti proti nadnárodnému univerzalizmu, na ktorom si katolicizmus tak zakladal. Preto ho pápež Pius XI. už v roku 1937 odsúdil v encyklike *Mit brennender Sorge*. *O postavení katolíckej cirkvi v Nemecku* ako novopohanstvo. V slovenčine vyšla pod názvom *S úzkostlivou starostlivosťou* ešte v tom istom roku, teda ešte pred vznikom Slovenského štátu.

Ideové východiská pre pojem národa, príčiny jeho vzniku, pre jeho charakteristiku, potrebu lásky k nemu atď. hľadali slovenskí katolíci v biblii. Kým štúrovci ako luteráni sa mohli už sto rokov pred katolíkmi oprieť o luterána Hegela, o jeho filozofiu dejín, domyslieť ju (v tom zmysle, že ak prítomnosť patrí podľa Hegela Germánom, budúcnosť patrí podľa nich Slovanom, a tak aj Slovákom), katolíci, najmä novotomisti, sa o panteistu Hegela, ktorého neskôr zavrhovali aj mnohí slovenskí luteráni, oprieť nemohli. Napokon aj nacionálna problematika novotomistov bola trochu iná než u štúrovcov. Univerzalistický katolicizmus nemal natoľko rozpracovanú nacionálnu otázku - napríklad v porovnaní s otázkou sociálnou, preto sa opierali o základy svojej viery, o bibliu. J. Tiso ešte za Československej republiky hlásal teóriu tzv. kresťanského nacionalizmu, podľa ktorej tvorcom národa a lásky k nemu je boh. Láska k národu je náboženským príkazom a kto nemiluje svoj národ, hreší proti štvrtému božiemu prikázaniu "Či svojho otca i svoju mat'..." atď. Aj z Ježišovho príkazu "Miluj blízkeho svojho ako seba samého" plynie podľa Tisu jednak láska k vlastnému národu, ktorá je prvotná, jednak láska k ostatným národom. Kto miluje len svoj národ, je šovinista, nekresťanský nacionalista. Nekresťanský zmyselšľa aj internacionalista a kozmopolita, ktorý necíti lásku k žiadnemu národu. Kresťanský nacionalizmus je ďalej pacifistický, neruší práva iných národov a umožňuje kresťanské spolažovanie rôznych národností v jednom štáte. Hoci národy sú rovnocenné, mnohé dnes žijú v porobe. Majú prirodzené právo nielen na život, ale aj na slobodu a samostatnosť. Boh nestvoril človeka ako otroka. Národ sa osamostatňuje vo svojom štáte. Boh chce, aby bol štát. Národ je však starší ako štát, preto štát musí slúžiť národu, a nie naopak. Tým sa Tiso a po ňom aj iní autori obracali proti fašistickému, talianskemu kultu štátu. Boh stvoril aj Slovákov ako národ, pokračoval Tiso v roku 1939, a preto je božou vôľou, aby Slováci mali aj svoj štát. Prirodzené právo je aj právo mať štát. Napokon slovenská štátnosť má už tisícročnú tradíciu od 9. storočia a teraz sa len obnovuje. Národy a štáty, ako aj celý

svet existuje najprv ako idea v mysli božej a v príhodnom čase sa realizuje, uzatvára Tiso. Filozoficky by sme tu mohli hovoriť o akomsi teologickom platonizme. Ak podľa Platóna veci tvorí z amorfnej hmoty demiurg hľadiac na idey, podľa tohto stanoviska ich v určitom historickom okamihu tvorí sám človek ako nástroj boží. Tak si Slováci vytvorili svoj vlastný štát.

Tiso spomenul aj tzv. "Kristov nacionalizmus", ktorý po ňom neskôr prevzali viacerí autori a podľa ktorého sa kresťanský nacionalizmus dá odvodiť aj z Kristovej lásky k vlastnému národu. Kristus miloval svoj národ, hovoria títo autori, zaplakal nad skazou Jeruzalema, no mal k nemu aj kritický vzťah a kázal mu milovať aj iné národy ako rovnocenné diatky božie.

Na Slovensku sa teda začalo o nacionalizme živšie diskutovať až od vzniku Slovenského štátu a už roku 1941 tu vyšla kniha novotomistu M. Chladného-Hanoša *Láska k národu*, na ktorú sa potom odvolávali mnohí autori. Diskusia prebiehala aj na stránkach matičného **Filozofického sborníka** a vyvrcholila v treťom čísle ročníka 1943. Diskutovali tu teológ, psychológ, sociológ a filozof a stojí za to aspoň v krátkosti si ju všimnúť.

Podľa psychológa A. Jurovského nacionalizmus ako ideológia, ako výraz subjektívneho presvedčenia je podriadený svetonáhľadu - či už náboženskému, alebo filozofickému, ktorý je usporiadaný systematickejšie. Nacionalizmus je možný, lebo sa vzťahuje na národ ako na reálnu spoločenskú jednotku, ktorá síce nie je daná od začiatku ľudských dejín, ale sa v ich procese vyvinula. Jeho charakteristickými znakmi sú spoločný pôvod, spoločný životný priestor, spoločný jazyk a spoločný duch, kultúra. Nacionalizmus je ďalej potrebný, lebo zmravňuje, vytvára kladný vzťah k príslušníkom vlastného národa, teda premáha osobný egoizmus. Ba premáha aj národný egoizmus, pretože od tých čias, čo existujú národy ako uvedomené jednotky, ich vzájomné vzťahy sú humánnejšie, a to nielen v mieri, ale aj vo vojne. Napokon nacionalizmus neprotirečí kresťanskému svetonáhľadu. Kresťanstvo síce nestavia na národe, ale nie je ani protinárodné.

Novotomistický teológ A. J. Šurjanský tiež privítal slovenský nacionalizmus ako čínorodú lásku k národu a medziiným si všimol aj vzťah nacionalizmu ku kresťanstvu. Odsudzoval ho len vtedy, keď sa menil na šovinizmus a na "totalitný nacionalizmus", ako hovoril aj on, nepriateľský voči iným národom. Schvaľoval však naopak vzburu podrobeného národa, hoci aj vojnu proti utláčateľovi a obranu svojho prirodzeného práva, teda majetku, slobody atď. "Neodporovať zlému by tu bolo podporovať zlé, teda nemravné", hovorí ([2], 191). A hoci kresťanstvo stojí vyššie než národnosť, netreba obetovať národovectvo viere, ako tvrdia niektorí, lebo tieto danosti sa nevylučujú. Národovectvo je forma uskutočňovania lásky k blížnemu ako príkazu božieho.

Sociológ A. Hirner chápe nacionalizmus ako jeden z princípov ľudskej sociability, ktorých je viac. Patrí sem aj liberalizmus, socializmus, a komunizmus a aj tieto systémy hľadajú určité oprávnenie v kresťanstve. Už dávno existuje napríklad náboženský, kresťanský socializmus. Niekedy sú protikresťanské, ale taký vie byť aj nacionalizmus, a to ako šovinizmus. A je do určitej miery aj egoizmom, najmä voči iným národom. Hoci však nacionalizmus nestojí o nič vyššie než iné formy sociability, predsa len predstavuje špecifickú formu, do ktorej emanujú také prejavy národa, ako sú jazyk,

obyčaje, kultúra, politická odlišnosť. Nacionalizmus ako ideológia je teda eticky možný, ba je potrebný a užitočný, a to aj z kresťanského hľadiska, lebo stvoriteľský akt človeka sa uskutočnil rôznymi formami.

Napokon filozof J. Dieška konštatuje, že národ je určitá hodnota, ktorá v nás vzbudzuje určité tendencie, a podľa toho, kam vedú alebo akú hodnotu národu pripisujeme, vznikajú rôzne nacionálne hnutia. Súhrn týchto tendencií označujeme ako nacionalizmus alebo prirodzené národovectvo, ako exkluzívne alebo totalitné národovectvo, prípadne ako nacionalizmus, ak sa tieto tendencie umelo potláčali. Národ teda patrí do hierarchie hodnôt a zaberá v nej určité miesto. Stojí kdesi medzi jednotlivcom a absolútnom, bohom. Filozofii prislúcha úloha upozorňovať na chyby a omyly vznikajúce vtedy, keď sa táto hierarchia poruší. Tak je to dnes v totalitnom nacionalizme, v ktorom sa národ posúva na najvyššie miesto v hierarchii hodnôt prislúchajúce však len bohu, uzatvára Dieška.

Tu sa dostávam k dôležitému bodu. Hoci sa títo autori navzájom aj rozchádzali a kritizovali, v jednom sa zhodli: v odsudzovaní totalitného nacionalizmu čiže nacizmu. Stáli, teológovia i laici, vcelku na pozíciách kresťanského nacionalizmu, ktorý ich nútil odsudzovať výstrelky nacizmu. A. J. Šurjanský odmietol o totalitnom nacionalizme vôbec debatovať, jedinou a výlučnou normou konania tohto nacionalizmu je dobro vlastného národa, nerešpektuje práva iných a chce zastávať úlohu celkového svetonáhľadu. Je preto v rozpore s požiadavkami nepredpojatého rozumu a s etickými princípmi pravej ľudskosti. Šurjanský preto odmieta používať aj termín nacionalizmus a chce hovoriť len o národovectve. Rovnako prísny je aj J. Dieška, ktorý proti totalitnému nacionalizmu stavia prirodzený nacionalizmus, ktorý využíva kresťanstvo. Dieška je ochotný prijať každú politickú ideológiu, ktorá nerobí z národa vrcholnú hodnotu. S ľútosťou konštatuje, že exkluzivistické tendencie sa zahniezďujú aj v slovenskom nacionalizme. Dieška je vôbec veľmi kritický voči domácej nacionalistickej praxi, čím plní úlohu, ktorú v tejto súvislosti pripísal filozofii.

Proti uzurpátorstvu nacizmu vystúpil, hoci najviac až po vojne, aj M. Chladný-Hanoš, autor spomínanej knihy *Láska k národu* z roku 1941, ktorá bola pre mnohých smerodajná a v ktorej rozpracoval tézy kresťanského nacionalizmu najpodrobnejšie. Tvorcom a udržiavateľom národov je podľa neho boh, preto národy sú pozitívne danosti a budú existovať aj v božom kráľovstve. Boh stvoril rôzne veci, a teda aj národy preto, aby tým prejavil svoje vnútorné bohatstvo. Schopenhauerovské princípium indiscernibilitatis hovorí, že niet dvoch vecí, ktoré by sa nedali rozlíšiť špecifickými znakmi. Platí to aj o národoch: teda každý má svoju špecifickú hodnotu. Všetky národy sú rovnocenné, súrodenecké, majú sa milovať a nevyvyšovať sa nad iné národy. Chladný-Hanoš odsúdil šovinizmus, pohanskú nenávisť voči iným národom, podrobovanie si jedných druhými, otročenie slabších silnejším atď.

Treba dodať, že všetci autori obdobia Slovenského štátu, ktorí písali o nacionalizme - aj J. Tiso, aj Š. Polakovič, o ktorom budem ešte hovoriť, hlásali, že národovosť je v súčasnosti len prechodná hodnota smerujúca k ešte vyššej pozemskej hodnote, ktorou je humanita a ktorá spojí všetkých ľudí na najvyššej úrovni. Tak si to napokon žiadal aj katolícky univerzalizmus.

Títo autori nespomenuli ani raz spoločenstvo krvi, ktoré za hlavný znak národa pokladal nacistický rasizmus, a mnohí odsúdili rasizmus *expressis verbis*. Argumentovali poväčšine tým, že čistá rasa dnes už neexistuje, lebo všetky sú už pomiešané. Len neteológ L. Zachar zahrnul vo svojej knihe *Katolicizmus a slovenský národný socializmus* z roku 1940 medzi tri atribúty tohto socializmu (vodcovský princíp, ľudové Slovensko) aj "mierny slovenský rasový princíp" ([3], 60). Nevysvetlil bližšie, čo tým chcel povedať, a musím konštatovať, že Š. Polakovič vtedy túto knihu mimoriadne ostro kritizoval. Slovenskú rasu spomenuli aj J. Tiso a L. Hanus. Tiso ňou však chápal len rovnocennosť Slovákov ako národa s inými národmi. Povedal by som, že to bol zle použitý termín.

Taký bol postoj slovenských teoretikov ku kresťanskému a nemeckému národno-socialistickému nacionalizmu za Slovenského štátu. Dodávam ešte, že mnohí slovenskí autori sa s nacizmom vyrovnávali aj kritikou Nietzscheho teórie nadčloveka, v ktorej videli jeho predobraz. Odsúdil ho aj J. Tiso. Nevyjadrovali sa však k ostatným stránkam národného socializmu, akými boli napríklad vodcovský princíp, jeho sociálny program a iné. Novotomisti podľa mňa národným socializmom, či už nemeckým, alebo slovenským, príliš opovrhovali na to, aby o ňom písali. Do tohto kyslého jablka však zahryzol Š. Polakovič, známy teoretik slovenského národného socializmu, a preto si v ďalšom rozbere všimnem jeho názory. Polakovič bol na Slovensku výnimočný aj tým, že ako teológ azda jediný nebol novotomistom, t.j. prívržencom obnovenej a miestami zmodernizovanej náuky Tomáša Akvinského z 13. storočia, ale bol blondelistom, prívržencom vtedy ešte žijúceho francúzskeho katolíckeho teológa a filozofa M. Blondela. Blondel hlásal teologickú verziu filozofie života. Aj Polakovič bol filozofom života, slovenského života a to, čo predostrel vo svojej knihe *K základom Slovenského štátu* z roku 1939, nazýval "slovenskou štátnou filozofiou" ([4], 8). Treba však povedať, že túto filozofiu neprevzal len od Blondela, ale aj z katolicizmu vôbec a aj z iných zdrojov, najviac z ideológie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a príbuznej Tisovej politickej náuky. Už Tiso sa vyjadroval o tom, aký je v podstate život, jeho zákony, prirodzené práva, cieľ, a Polakovič to filozoficky rozviedol. Tiso bol totiž novotomista, filozofoval minimálne a o filozofii - okrem kresťanskej - sa vyjadroval zväčša s dešpektom, kým Polakovič bol aj filozof. Aj on však pokladal filozofiu za "opravdivú pomocnicu teológie" ([4], 364). Medzi týmito Polakovičovými filozofickými zdrojmi neboli však podstatné rozdiely: všetky vychádzali z katolíckej platformy.

Napriek všetkému musím konštatovať, že Polakovič sa ničím zásadným nelišil od názorov autorov, ktorých som spomínal doteraz. Aj on stál na pozíciách kresťanského nacionalizmu a riešil jeho problematiku - podobne a do veľkej miery ako teológovia z ich radov. Aj on bol proti zveličenému nacionalizmu, proti nacionalistickému totalitarizmu, ako hovoril ([5], 61), bol aj proti šovinizmu, ba aj termín nacionalizmus bez prídavku kresťanský ho niekedy poburoval, podobne ako A. J. Šurjanského. Pretože, ako hovorí, "nacionalizmus hlása prevahu jednej rasy a jedného národa nad inými národmi" ([5], 61). Nemožno pochybovať o tom, koho tým Polakovič myslel. Ani podľa neho nemožno národ stavať na najvyššie miesto v hierarchii hodnôt, lebo to miesto patrí bohu a národ, národovosť je stupňom na ceste k nemu. Boh je tvorcom národov, on dáva zmysel ľudskému životu, k nemu ako mimosvetovému sa človek



táhá, od neho pochádzajú mravné direktívy, prirodzené právo a "odtrhnutie morálky od Boha a od náboženstva znamená to isté ako priviesť národ skôr či neskôr do mravnej záhuby" ([6], 52). Toto všetko však robil nacizmus a Polakovič sa v tomto proti nemu obracal. Práve Polakovič uverejnil rok pred skončením vojny v r. 1944 vo viacerých jazykoch brožúru (čítal som ju v nemčine) *Warum eine freie Slowakei*, určenú teda aj Nemcom, v ktorej sa podľa mojej mienky u nás vtedy najodvážnejšie obrátil aj proti nacizmu, proti názoru o poslaní jedného národa vládnuť nad druhými. Nemožno si podľa neho zamieňať moc s právom, najmä nie s prirodzeným právom, ktoré oprávňuje každý národ na život. Ako hovorí Polakovič na inom mieste, medzi národmi môžu byť len kultúrne rozdiely, ktoré sa však dajú vyrovnáť. Národ, aspoň dnes, už nie je biologická, ale duchovno-kultúrna jednotka a o biologicky čistej rase už nemožno, aspoň v Európe, hovoriť, "lebo dnešné národy sú biologicky silno pomiešané" ([5], 58).

Polakovič sa rovnako vehementne obrátil aj proti fašistickému talianskemu kultu štátu, ktorý staval štát na rovnaké miesto ako Nemci národ. Okrem toho kult štátu i kult národa uprednostňuje celok pred jednotlivcom, kým u Polakoviča je to naopak; osoba má byť vždy cieľom a nikdy nie prostriedkom. Kult štátu je vraj dedičstvom Hegelovým, ktorý ako panteista pokladal štát a národ za vteleného boha, za posledný stupeň jeho vývinu.

Takto by som mohol ešte pokračovať. Ide však o to, čo Polakovič povedal nové a či to bolo v súlade s tým, čo sme práve uviedli.

Zasa musím konštatovať, že Polakovič sa aj ako teoretik slovenského národného socializmu snažil zostať na pozíciách kresťanských. Už termín slovenský národný socializmus, ktorý nevymyslel on, ale Tuka, hovorí, že nešlo o socializmus nemecký. To však nestačilo, tento socializmus sa niekedy nazýval aj kresťanským. Sám Tuka ho už pri jeho vyhlásení, aspoň podľa citátov, uvádzaných Polakovičom, hneď aj poslovenčoval a pokresťančoval. Viacerí jeho slovenskí reprezentanti totiž s uľahčením a do omrzenia citovali údajne Hitlerove slová, ktoré Tuka stále častejšie opakoval, že nemecký národný socializmus nie je vývozným článkom a že teda každý národ, ktorý ho prijme, ho môže prispôbiť svojmu duchu - Slováci slovenskému duchu, kultúre, slovenským a kresťanským tradíciám. Tohto poslovenčovania a pokresťančovania sa chopili aj Tiso s Polakovičom. "Náš slovenský svetonáhľad ostáva i pre budúcnosť povahy čisto kresťanskej" prehlasuje Polakovič, "a preto náš národný socializmus má chrbtovú kosť, svoju ideovú tvárnosť rázu pozitívne kresťanského" ([6], 21-22). Ako teda vyzeral tento slovensko-kresťanský variant národného socializmu v podaní Š. Polakoviča?

Začnem tým najchúlostivejším bodom, ktorým si Polakovič neskôr najviac vyslúžil označenie klérofašistu a ktorý mu prirážaže dodnes. Ide o tzv. vodcovský princíp ako prvý a hlavný z princípov, o ktorých sám Polakovič píše, že sú spoločné nemeckému i slovenskému národnému socializmu. Bolo to naozaj tak?

Polakovič, ako aj celý katolicizmus bol vehementným kritikom liberalizmu vo všetkých jeho formách, pretože bol akousi kvintesenciou novovekého odpadlictva od katolicizmu. Tak bol Polakovič aj kritikom liberalistickej demokracie. Odpor k obidvom prejavoval už ako študent na Lateránskej univerzite v Ríme ešte za prvej Československej republiky, keď písal články do katolíckeho časopisu *Svoradov*. Treba

povedať, že ani v tejto súvislosti vôbec nebol vtedy medzi slovenskou katolíckou inteligenciou sám. Novotomisti mali byť všetci ex offio proti demokracii, lebo Tomáš Akvinský odporúčal ako najvhodnejšie politické zriadenie monarchiu, ktorá najlepšie zodpovedá vzťahu boha k svetu. Všetci však proti demokracii neboli. Katolícky *Sociálny zákonník* z rokov 1927 a 1933, známy vtedy už aj v slovenčine, hlásal, že boh nepredpísal ľudstvu žiadnu štátnu a hospodársku sústavu. Každá je dobrá, ak sa riadi kresťanskou morálkou. A novotomista A. Spesz sa dokonca prihovárал, síce už len po vojne, v roku 1948, za "zdravú demokraciu", odporúčanú aj pápežom Píom XII. Polakovič k tomu však neprihliadal. Odpor k demokracii si zachoval aj neskôr a tento odpor ešte zosilnel, keď sa zoznámil s nemeckým národným socializmom, ktorý ju tiež zavrhol. Polakovič pokladal demokraciu za prejav slabosti a vyžitosti národa, stranícke "kaluže" a "mláky", ich "kohútí boj na smetisku" triešti podľa neho jednotu a silu národa, strany ho ohlupujú rôznymi programami, nesplnenými sľubmi, falošnými slobodami atď. To sa vraj na Slovensku dialo za prvej republiky a za vlády Čechov. Preto sa národ musí v kritických chvíľach, ktoré nastali práve po rozpade republiky, keď demokracie zlyhávali na začiatku vojny jedna za druhou, zjednotiť jednou vôľou, v jednej strane a pod jedným vodcom. Taký je vraj prirodzený zákon života, daný bohom, a kto sa mu vzoprie, zahynie. Slováci, tvrdí Polakovič v súlade s Tisom, majú pre to aj historické predpoklady, lebo sú ešte takmer spoločensky a ideovo nediferencovaní, kapitalizmus nezapustil u nich hlboké korene, šľachta sa odrodila a jadro národa, roľníci a robotníci, zostalo scelené. Pravda na druhej strane Polakovič poukazoval na to, že Slováci sú pokazení demokratickým individualizmom a dlho potrvá, kým sa ho zbavia.

Vodcom národa sa stal Tiso. Polakovič ho tak aj nazýval, písal ho s veľkým V, tak ako aj stranu (HSLS) s veľkým S, a mal ho v mimoriadnej úcte. Takto je podľa neho Slovenský štát vodcovským ľudovým štátom slovenského národa, teda nie republikou s jej parlamentarizmom. Hlava štátu je vodcom národa, strany a šéfom vlády, vládna a výkonná moc patrí vodcovi, vodca sa zodpovedá len národu, namiesto vlády treba stanoviť Najvyššiu komoru záujmových organizácií, ktorej reprezentantov by mala schvaľovať strana. Ak sa tu predsa len má hovoriť o demokracii, tak len o demokracii kvality a výberu, totiž vedúcich funkcionárov, ktorých by opäť schvaľovala strana a ktorí by viedli nevzdelaný ľud nepatriaci do politiky.

Polakovič nevidel v takomto režime ani fašizmus, ani diktatúru. Diktátor je samozvanec, ktorý manipuluje s národom, kým vodcu si volí sám národ a vodca je len vykonávateľom jeho vôle. Polakovič našiel východisko v kresťanskom totalitarizme, ako sám nazval svoju koncepciu ešte v knihe *K základom slovenského štátu* z r. 1939, kde už hovorí aj o národnom, ale len nemeckom socializme. Už tu však hovorí o vodcovskom princípe, "na ktorom sa buduje náš štát" ([5], 110). Treba však povedať, že vodcom tu chápal mravne a duchovne vyspelú osobnosť, ktorá vedie národ. Takými vodcami boli podľa neho Štúr, Štefánik, Rázus, Hlinka. O Tisovi tu ešte nehovorí. Myslím, že Polakovičov termín kresťanský totalitarizmus hovorí veľa, najmä ak slovo kresťanský nahradíme slovom katolícky. Katolicizmus neprešiel v novoveku vnútorným názorovo-individualizačným a diferenciačným procesom - na rozdiel od protestantizmu, ktorý bol jeho dieťaťom a sám ho pomáhal tvoriť. Spojenie

"protestantský totalitarizmus" by bolo nezmyselné. Preto si myslím, že Polakovičovi ako katolíkov bolo určité autoritárske a totalizátorské myslenie v národnom socializme blízke, hoci hneď zasa pokladal za samozrejmé dať mu kresťansko-katolícku podobu. A hneď sa teda aj bránil proti tomu, a to robí až dodnes, aby sa jeho totalitarizmu podsúval despotický, pohanský, fašistický či nacistický, dnes komunistický význam. Kresťanský totalitarizmus alebo aj solidarizmus mal byť akýmsi stredobodom medzi individualistickým anarchizmom a kolektivistickým despotizmom. Osoba tu má určité prirodzené práva, dané človeku bohom, napr. právo na život, na telesnú integritu, na prostriedky potrebné pre život, má združovacie právo a právo slobodne rásť k bohu. Liberalistickú slobodu myšlienky a jej voľného šírenia však Polakovič zavrhol, lebo vraj narobila najviac zla. Vo všeobecnosti sa osoba môže voľne pohybovať v rámci záujmov celku. Myslím, že v podstate tu išlo o náuku katolíckeho personalizmu, ktorú u nás vtedy zastávali aj novotomisti. Vo vieroučných veciach je však katolicizmus jednomyseľný a autoritatívny a to asi Polakoviča ovplyvňovalo najviac, keď uvažoval o politickom kresťanskom totalitarizme. Hoci, ako sme videli, katolicizmus pripúšťa aj demokraciu, pripúšťa ju len navonok, mimo cirkvi. V samotnej cirkvi a vo vierouke je autoritársky.

Hoci vodca národa bol podľa Polakoviča neskôr aj politickým vodcom, Polakovič stále zdôrazňoval aj jeho ideové a duchovné vodcovstvo. Cieľom Slovákov malo byť podľa Polakoviča vôbec vzdelanie, kultúra, rozvíjanie kresťanských hodnôt. A nielen Slovákov, ale všetkých národov, človeka vôbec. Človek stojí v hierarchii živých bytostí a celého stvorenia najvyššie, jediný má ducha, ktorého možno uspokojiť len kultúrou, duchovnými, a nie materiálnymi hodnotami, jediný smeruje k absolútnemu, čistému duchu, k bohu. Polakovič zaznával liberalizmus, bezuzdný kapitalizmus a demokraciu aj preto, lebo vraj príliš povoľuje uzdu ľudským materiálnym záujmom, vášňam, rozkošiam, pozemskosti vôbec. Vychádzajúc z potreby pestovania ducha, šírenia vzdelanosti Polakovič sa zasadzoval o založenie Slovenskej akadémie vied a umení, o založenie prírodovedeckej fakulty Slovenskej univerzity, založil Filozofický odbor Matice slovenskej a matičný Filozofický sborník. Hoci mu teda v istom zmysle stredovek vyhovoval, nechcel mať na Slovensku stredoveké temno. Kresťanský nacionalizmus Polakovičovi nedovoľoval rozmýšľať o vojnových ťaženiach a výbojoch Slovenského štátu, hoci sa na nich tento štát po boku Nemecka zúčastňoval. Nevie, aký postoj k nim Polakovič zaujímal. Vnútri štátu však vyžadoval tvrdé päste a nekompromisnosť pri presadzovaní životných záujmov národa. Lebo, ako vraj povedal pre zmenu Tuka, v slovenskom národnom socializme bude vládnuť Hlinkov duch a Hitlerove metódy.

Takýto bol Polakovičov postoj k vodcovskému princípu v slovenskom národnom socializme. Myslím, že tu naozaj nešlo o klérofašizmus ani o nacizmus, ale o svojráznu formu politického katolicizmu. Tak, ako je vo vieroučných veciach rozhodujúci neomylný pápež, mal byť v politických veciach rozhodujúci vodca, navyše katolícky kňaz. Sám Polakovič napísal, že "tento novoupravený politický systém podobal by sa podstatne zaužívanému a dvojtisícročnou tradíciou vyskúšanému právnomu zriadeniu Cirkvi katolíckej" ([5], 131).

Ďalšie znaky slovenského národného socializmu, ktoré uvádza Polakovič, už len vymenujem. Sú to: ľudovosť štátu - nehovorí sa o indivíduu ani o kolektíve, ale



o národe, pre ktorý sa vytvára všetko dobro; ďalej princíp skutkovosti - život je pohyb, činnosť, skutky, a nie reči, ktoré vraj prevládajú v demokracii; ďalej princíp obetavosti - ak ide o znovuvydobytie nezadateľných ľudských práv národa, nesmieme cúvnuť ani pred vojnou a treba obetovať hoci aj život, teda nie mier za každú cenu, ako chcú demokracie. Ako sme videli u Šurjanského, Chladného-Hanoša a iných, katolicizmus - a dodávam, že aj protestantizmus - pripúšťal obrannú vojnu. Ďalej je to princíp tradície - každý národ má právo pestovať vlastné tradície. Polakovičovi išlo predovšetkým o vernosť kresťanským tradíciám Slovákov. Ďalším princípom je princíp práce - každý má právo na prácu a povinnosť pracovať. To hlásalo aj katolícke sociálne učenie. Napokon je to princíp kolektívnej cti - národ vlastní určité hodnoty a žiadny jeho príslušník ich nesmie zneuctiť.

Takto sa snažil Š. Polakovič vtesnať nemecký národný socializmus do kresťansko-katolíckeho rúcha a poslovenčiť ho. Vo svojich prácach častejšie poukazoval na to, že aj sociálny program národného socializmu sa zhoduje s pápežskými encyklikami *Rerum novarum* a *Quadragesimo anno* a s katolíckou sociálnou náukou. Je tu skutočne zhoda v snahe nájsť akýsi kompromis medzi kapitalizmom a socializmom. Š. Polakovič je dodnes presvedčený, že toto vtesnanie sa mu podarilo. Som s ním v písomnom styku a v liste zo 7. augusta tohto roku mi píše, že keď sa stretol s Ferdišom Jurigom, Juriga mu povedal: "Musím vám gratulovať, pán docent". "Prečo, pán poslanec?" "Nuž k tomu, ako dobre ste ten slovenský národný socializmus vykastrovali". Podľa mojej mienky Polakovič fakticky vykastroval nemecký národný socializmus a premenil ho na slovenský, kresťanský, čím ho zneškodnil. Vtesnal ho síce do kresťansko-katolíckeho rúcha, no vo viacerých súvislostiach z neho urobil stredovekú múmiu, čím sa zasa stal neživotným. Nemecký národný socializmus bol zákonite porazený silnými demokraciami, duch novoveku tu zvíťazil nad stredovekým monarchizmom a autoritárstvom. Padol aj vojnový Slovenský štát, ako ho nazýva sám Polakovič. Štát sa síce obnovil, no ak bude chcieť prežiť, bude aj on musieť kráčať s duchom novoveku. To už však Polakovič dnes vie.

Také boli názory slovenských teoretikov kresťanského nacionalizmu a slovenského národného socializmu. Prax, nie už ich, ale vlády Slovenského štátu, Hlinkovej gardy a iných inštitúcií, bola však iná a nemusím sa tu o nej zvlášť rozširovať. Slovenský štát bol vo vojne s Poľskom, v útočnej vojne so Sovietskym zväzom (sám som vtedy videl v kine záber, na ktorom Tiso v kňazskom rúchu posviacal kanóny odchádzajúce na východný front), vypovedal vojnu Spojeným štátom severoamerickým a Veľkej Británii a jeho vnútorná národnostná politika nebola kresťansko-nacionalistická, ale šovinistická, až rasisticko-nacistická. Taká bola najmä politika protižidovská. Iste, nerobili ju autori, ktorých som tu spomínal, ale morálna spodina národa, ktorá sa vôbec nezaujímal o kabinetné úvahy týchto autorov, hoci bola niekedy ovenčená akademickými titulmi a sedela aj v sneme a vo vláde. Najmä tzv. židovský kódex z roku 1941, ktorý "riešil" židovskú otázku na rasistickom princípe, bol krutým výsmechom kresťanského nacionalizmu. Život prevälcoval všetky teórie a pekné predšavzatia, miestami upadal až na úroveň nacistického barbarstva, ktoré mnohým z rôznych príčin vyhovovalo, mnohých neprijemne prekvapil a mnohých donútil vodu hlásať a víno piť. Sám Š. Polakovič, hoci nikdy nebol biologickým rasistom, prepadol

nevedomky rasizmu hospodárskemu a kultúrnemu. Odsudzoval Židov ako hospodárskych vykorisťovateľov a kultúrnych zvrhlíkov šíriacich len mravný rozklad, ktorých treba izolovať na osobitnom území. Všetkých, en bloc, bez najmenšieho pokusu o diferenciáciu! A to už bol rasizmus. Dnes mi o tom píše: "Čo sa týka výčitky, že som sa neozval proti zneuznaniu občianskych a prirodzených práv židovských občanov Republiky, uznávam, že som zrehšil zanedbaním dobrého. Sú totiž aj hriechy nekonania." Vôbec nepochybujem o tom, že Polakovič ani Tiso si nepriali fyzickú likvidáciu Židov. Nesplnili sa Polakovičove slová z jeho prvej knihy, že "poslaním a zmyslom Slovenského štátu je dať vzor kresťanského nacionalizmu" ([5], 138-139). Ešte vraj ani v jednom národe nebol vybudovaný vzor tohto nacionalizmu a "oči celého kultúrneho sveta čakajú na to, ako Slováci budú spájať svoj živý nacionalizmus s plným programom kresťanstva" ([5], 139). Nuž, tieto oči sa nedočkali. Iste aj preto, lebo Slovenský štát nevznikol v normálnych pomeroch, nežil v nich ani jeden deň a mnohé jeho činy neboli normálne. Všetličo chcel, čo nesplnil a nemohol splniť, vo všetkom konal nadprácu, v mnohom docielil to, čo nechcel. Budú sa ním ešte dlho zaoberať nielen historici, ale aj psychológovia, sociológovia a iní.

Sám Štefan Polakovič, ktorý dnes žije v Argentíne a dožíva sa tohto roku 85 rokov, prehodnotil viaceré svoje stanoviská. Odsúdil slovenský národný socializmus ako "bezcný odhodok na ceste nášho duchovného života" ([7], 130), vysvetlil, ako sa mnohé udialo, poukázal na zákulisie rôznych udalostí. Zachoval si však aj viaceré niekdajšie stanoviská, akým je napríklad potreba vlastného štátu Slovákov. Víta teda dnešnú Slovenskú republiku, "o ktorej som 50 rokov sníval", ako píše, a želá si, aby bola demokratická. O to sa svojou literárnou činnosťou na Slovensku zasadzuje. Je to vôbec mysliteľ, ktorý sa vie kriticky pozrieť na svoju minulosť. Má za sebou úctyhodné dielo, napísané v cudzine a u nás takmer ešte neznáme. Až keď sa sprístupní, budeme môcť o jeho autorovi povedať posledné slovo. Verím, že bude v mnohom pozitívne.

## LITERATÚRA

- [1] DIEŠKA, J.: Filozofické základy nacionalizmu. In: Filozofický zborník, roč. 1943, č. 3. Turčiansky Sv. Martin 1943.
- [2] ŠURJANSKÝ, A. J.: Národovectvo ako súčiastka svetového náhľadu. In: Filozofický zborník, roč. 1943, č. 3. Turčiansky Sv. Martin 1943.
- [3] ZACHAR, L.: Katolicizmus a slovenský národný socializmus. Bratislava 1940.
- [4] POLAKOVIČ, Š.: Úvod do blondelizmu (dokončenie). In: Filozofia, roč. 48, č. 6. Bratislava 1993.
- [5] POLAKOVIČ, Š.: K základom Slovenského štátu. Turčiansky Sv. Martin 1939.
- [6] POLAKOVIČ, Š.: Slovenský národný socializmus. Bratislava 1941.
- [7] POLAKOVIČ, Š.: Za život národa, za trvanie štátu. Buenos Aires 1985.

---

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/2050/97.

---

PhDr. Teodor Münz, CSc.  
Vansovej 5  
811 03 Bratislava  
SR